

SİYASİ EKONOMİK ÇIKARLAR VE KİMLİK POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE 1929-2015 ARASI TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev
İstanbul Üniversitesi / İktisat Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
hilmi.ozev@istanbul.edu.tr

Özet

Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri küresel ve bölgesel jeopolitik, siyasi ve ekonomik tamamlayıcılık gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bu makale 1929 – 2015 arası dönemde Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerini stratejik çıkarlar, ekonomik karşılıklı bağımlılığın ve düşüncelerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri bağlamında incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Suudi Arabistan, Türkiye, Jeopolitik, Ekonomik Tamamlayıcılık, Arap Baharı, Kimlik

TURKEY - SAUDI ARABIA RELATIONS BETWEEN 1929-2015 IN TERMS OF POLITICAL AND ECONOMIC INTERESTS, AND IDENTITY POLITICS

Abstract

Turkey-Saudi Arabia relations have been under the influence of such factors like global and regional geopolitics, and political and economic complementarity. This article examines Turkish – Saudi relations in the period between 1929-1915, in the terms of strategic interests, economic interdependency and impacts of ideas on international relations.

Key words: Saudi Arabia, Turkey, Geopolitics, Economic Complementarity, Arab Spring, Identity

GİRİŞ

Arap Yarımada'sında 1921'de kurulan Necid Krallığı 1926 yılında Mekke ve Medine'yi de topraklarına katarak Hicaz krallığı ve Necid civarı Sultanlığı adını almış ve aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır.¹ 1929 yılında iki ülke arasında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmış ve diplomatik ilişkiler kurulmuştur.² Türkiye Cumhuriyeti 1932 yılında adı Suudi Arabistan olarak değiştirilen krallığı ilk tanıyan ülkelerden olmuş ve bu ülke ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Başından beri Batı müttefiki olan Suudi Arabistan ile Batıcı bir dış politika izleyen ve 1952 yılında NATO'ya katılan Türkiye arasındaki ilişkilerde 2013 yılında Mısır'da yaşanan darbeye kadar ciddi bir problem yaşanmamıştır.

Tarihsel süreçte bazı olay ya da olgular ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesi üzerinde etkili olmuştur. İlk olarak, Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin ABD hegemonyası altındaki Batı kampında yer alması ve komünizmle mücadeleyi bir dış politika ilkesi olarak benimsemesi iki ülke arasında iş birliği zemini oluşturmuştur. İkinci olarak, Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin her iki ülke çıkarları için farklı açılardan da olsa tehdit unsurları içermesi de iş birliği zeminini güçlendirmiştir. Arap dünyasındaki monarşilere karşı bir tavır benimseyen Arap milliyetçiliği Suudi Arabistan monarşisi için doğrudan bir tehdit haline gelmişti. Ayrıca, Nasır, Arap milliyetçiliğinin sağladığı yumuşak güç aracılığı ile tüm Arap dünyası üzerinde bir hegemonya kurmaya yönelmiştir. Bu durum ise hem Suudi Arabistan'nın hem Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını ciddi biçimde sınırlama potansiyeline sahip olmuştur. Üçüncü olarak, özellikle 1970'li yıllardan itibaren petrol ve finansal yatırım kaynakları bakımından zenginleşen Suudi Arabistan ile insan kaynakları, tarım ve sanayi üretimi ve inşaat sektörü gibi alanlarda görece iyi bir durumda olan Türkiye ekonomileri birbirini tamamlar niteliktedir. Dördüncü olarak, 1960'li yıllardan itibaren Kıbrıs sorunu gibi nedenlerden dolayı dış siyasette destek arayışında olan

¹ Zekeriya Kurşun, "Suudi Arabistan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 2009, s. 583.

² T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel", 14.09.2008 (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, 14/05/2016; "El Alakât Es-Saudiyye – Et-Turkiyye", *Asharq Al-Awsat*, 14 Ekim 2015, (çevrimiçi), <http://aawsat.com/home/article/496576/>, 14.01.2016.

Türkiye bu konularda kendisine yardımcı olabileceğini düşündüğü Ortadoğu ülkelerine ve dolayısıyla Suudi Arabistan'a yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Hatta bazı yorumcular Faysal'dan itibaren İsrail karşıtlığını benimsemiş olan Suudi Arabistan etkisi ile Türkiye'nin de İsrail ile ilişkilerinin düzeyini düşürmek, buna mukabil Suudi Arabistan etkisindeki İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)'na* katılım düzeyini yükseltmek zorunda kaldığını ileri sürmektedirler.³ Beşinci olarak, Ortadoğu'da bölgesel istikrarın bozulması her iki ülkenin bölgesel politikaları kadar, iç politikaları açısından da ciddi tehdit anlamına gelmektedir. Bu nedenle Arap-İsrail sorunu, Filistin sorunu, Lübnan'da yaşanan krizler, Suriye ile ilişkiler gibi konularda, yaklaşımlarda farklılıklar görülse de, iş birliği halinde olmak her iki ülkenin çıkarları gereği olmuştur. Son olarak, 'Arap Baharı' sürecinde tüm bölgede etkin hale gelen ve özellikle Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerde etkili olma politikası güden İran'ı sınırlandırma amacı da iki ülke arasında iş birliğini teşvik eden bir rol oynamıştır. Ne var ki, Suudi Arabistan 2011 yılında başlayan 'Arap Baharı'nı Ortadoğu'daki tüm kurulu düzenlere olduğu kadar monarşisi için de ciddi tehditler içeren bir süreç olarak görmüş, Türkiye ise bu süreci geç kalmış bir demokratikleşme hareketi olarak algılamıştır. Suudi Arabistan'ın bu süreçte önemli bir unsur olarak ön plana çıkan Müslüman Kardeşler hareketini etkisiz hale getirilmesi gereken bir örgüt olarak görmesi, buna mukabil Türkiye'nin demokratik çerçevede varlık gösteren tüm gurupların demokratik sürece özgürce katılmalarını savunması iki ülke arasındaki ilişkilerin ikircikli bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.⁴ Bu süreçte iki ülke İran'ın bölgede artan etkisini sınırlandırma amacıyla Suriye, Irak ve Yemen'de, göz ardı edilebilir yaklaşım farklılıklarına rağmen birleşmiş, Mısır'da ise ayrılmıştır.

Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerini realist ulusal çıkar anlayışı ya da liberal karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde açıklamak büyük ölçüde mümkün olsa da, düşünsel ve kimlik ile ilgili faktörlerin de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Ulus devlet ve modern diplomasi kuralları tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da uluslararası ilişkileri etkileyen temel normatif unsurlardandır. Bu tür normatif ve düşünsel unsurlar verili kabul edilmekte ve çoğu zaman bunların uluslararası ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisini tartışmaya gerek bile duyulmamaktadır. Bunun da ötesinde Selefilik, Şiiilik ve Arap milliyetçiliği gibi inançlara dayalı ve düşünsel unsurlar da bölgesel uluslararası ilişkilere yön vermektedir. Özellikle 1979 İran Devrimi'nin ardından Şii-Sünni gerilimi bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerinde her geçen gün daha etkili bir faktör haline gelmiştir. Düşünsel ve normatif arka plan Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerini de zaman zaman doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Nitekim realist çıkar anlayışı ya da ekonomik tamamlayıcılık 1960'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine yön vermiş, ülkenin "Batılı" kimliği ve laiklik ile ilgili kaygılar ise bir tür frenleyici etkiye sahip olmuştur.⁵ Her iki ülkenin İran ile ilişkilerini bir şekilde etkileyen Şii-Sünni ayrımı bir yana, son dönemde Mısır'da Suudi Arabistan'ın Selefiler tarafından da desteklenen Sisi yönetimini, Türkiye'nin ise demokratik yollardan iktidara geldiği gerekçesi ile Müslüman Kardeşler cemaatine yakınlığı ile bilinen Mürsi yönetimini desteklemesi düşünsel ve normatif unsurların da iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediğini göstermektedir.⁶

Türkiye ve Suudi Arabistan bölgesel düzlemde etkin iki aktördür. Her iki ülke de ekonomik teşvikler, kamu diplomasisi, İslam ya da demokrasi gibi değerlerin temsilciliği gibi unsurları, farklı şekillerde de olsa, kullanarak bölgede etkili olmaya çalışmaktadır. Bu çalışma Suudi Arabistan –

* (2011'den itibaren İslam İşbirliği Teşkilatı, İİT)

³ Bkz. Hakan Köni, "Saudi Influence on Islamic Institutions in Turkey Beginning in the 1970s", **Middle East Journal**, Vol. 66. No 1, Winter 2012, (ss. 97-110) s. 100.

⁴ Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin AK Parti iktidarı ile Mısır Müslüman Kardeşleri arasındaki etkileşimler ve bunun bölge siyasetine etkileri üzerine bir analiz için bkz.: Edip Asaf Bekaroğlu, "Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the Arab Spring: A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East," **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt 2, No 1, s. 1-16.

⁵ Köni, s. 100.

⁶ Normatif ve düşünsel etkenlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini açıklamak için ise konstrüktivist/inşacı uluslararası ilişkiler teorisinin önermelerinden ve kavramlarından yararlanılabilir. Belirtmeliyiz ki, konstrüktivist/inşacı uluslararası ilişkiler teorisi realist çıkar ve güç yaklaşımını, ya da liberal karşılıklı bağımlılık olgusunu yadsımamakta, sadece bu tür ilişki ve olguların düşünsel arka planını da analiz çerçevesi içine almak gerektiğini ileri sürmektedir. Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi ile ilgili daha geniş açıklama için bkz.: Muharrem Hilmi Özev, "Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm", **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (edit.), İstanbul: Beta, 2013, ss. 483-522.

Türkiye ilişkilerinin tarihsel süreçteki seyrini reel politik kaygılar, ekonomik ve siyasi iş birliği, rekabet, düşünsel ve normatif unsurları göz önünde bulundurarak açıklamayı amaçlamaktadır.

1. Tarihsel ve Ekonomik Arka Plan

Coğrafi koşullar modern dönemlere kadar Arap Yarımadası'nda Yemen ve Umman dışında kapsamlı, istikrarlı ve kalıcı siyasi birimlerin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Suudi Arabistan Arap Yarımadası'nın önemli bir bölümünde tarihte ilk kez kalıcı ve istikrarlı bir siyasi birim oluşturulması sonucunda ortaya çıkan, Selefi/Vahhabi anlayışa uygun şeriat yasalarınca yönetilen bir krallıktır.

Nüfusuna nispetle görece geniş ve bir coğrafyaya, stratejik bakımdan oldukça önemli bir jeopolitik konuma ve küresel enerji kaynaklarının önemli bir bölümüne sahip olması Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikasını belirleyen temel faktörler olmuştur. Dünya ana kıtası kara ve deniz ulaşımındaki merkezi konumu yanında, Mekke ve Medine gibi iki kutsal mekânının ülke topraklarında bulunması ise ülkeyi sadece İslam dünyası açısından değil, İslam dünyası üzerinde çıkarları bulunan tüm aktörler açısından önemli hale getirmiştir.

Coğrafi faktörlere ek olarak, başlangıcından son zamanlara dek, ülkedeki petrol üretiminin ve pazarlamasının büyük ölçüde batılı şirketlerce gerçekleştirilmesi, dahası, üretilen petrolün yegâne müşterisinin Batılı ülkeler olması ise Suudi Arabistan'ın Batı ittifakı içinde kalmasına neden olmuştur. ABD Soğuk Savaş'ın ardından günümüze dek, tıpkı uluslararası para ve ticaret rejimlerinde olduğu gibi, uluslararası enerji rejiminin kontrolünü de elinde tutmak istemektedir. Bu noktada sahip olduğu rezervler, üretim kapasitesi ve özellikleri ile Suudi Arabistan küresel enerji güvenliği bakımından göz ardı edilemez bir ülke konumundadır. Ne var ki, kaya gazı/petrolü, füzyon teknolojisi, yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili son gelişmelere ek olarak, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yeni önemli tüketici ve yatırım alanı ülkeler haline gelmesi Suudi Arabistan'ın küresel politikadaki konumunun da uzun vadede değişebileceğini göstermektedir.

Suudi Arabistan'da sözcüğün batılı anlamıyla bir ulus devlet ve vatandaş kimliği inşa edilememiş olması da bu ülkenin dış politikasına ve uluslararası ilişkilerine yansımaktadır. Arap milliyetçiliğine dayalı kimlik anlayışının tüm Arap dünyasını, İslami kimliğin ise tüm İslam dünyasını kapsıyor olması bu iki kimliğe dayalı bir ulusal/ülkesel* kimlik geliştirilmesini son derece zorlaştırmış ve dolayısıyla modernleşme çabası içindeki tüm bölge ülkeleri gibi Suudi Arabistan'ın da Batı'daki anlamıyla bir ulus inşa etmelerini güçleştirmiştir. Bu durum Ortadoğu ülkelerinde yönetimler için derin bir meşruiyet krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçsel meşruiyeti sorgulanır duruma düşen rejimlerin bulunduğu ülkelerde meşruiyetin kaynağı olan halklar ile yönetimler arasındaki yabancılaşma bu ülkelerin uluslararası politikalarını etkilemekte, örneğin bir büyük gücün desteğini ve rantıye devlet uygulamalarını rejimin bekası açısından zorunlu hale getirmektedir.

Günümüzde dünyanın ve bölgenin en önemli ekonomilerinden biri ve Türkiye gibi G-20 üyesi olan Suudi Arabistan yaklaşık 30 milyon nüfusuyla 350 milyon nüfuslu Arap dünyası GSMH'sının %25'ine sahiptir. Ne var ki, GSMH'nin büyük bir bölümü enerji hammadde ihracatına bağlıdır ve bu durum ülkenin rantıye/dağıtıcı devlet niteliğinin baskın ve sürekli hale gelmesine neden olmaktadır.* Ülke nüfusunun hızlı bir artış eğiliminde olması, eğitim ve iletişim imkânlarının artması, küreselleşme etkisi gibi nedenlerden dolayı rantıye devletin sürdürülebilirliği tartışmalı hale gelmiştir. Nitekim Suudi Arabistan süreç içerisinde oldukça dalgalı seyreden petrol fiyatları karşısında istikrarlı bir ekonomiye

* Arap kimliği tüm Arap dünyasında 20'den fazla ülkeyi kapsadığı için Arap ülkelerinde bir ulusal kimlikten söz etme imkanı yoktur. Nasır döneminde uygulanan ve tüm Arapları kuşatmayı amaçlayan politikalar ise bölge ülkeleri arasındaki ayrışmaları derinleştirmiştir. Bu nedenle Arap ülkeleri için "ulusal kimlik" yerine "ülkesel kimlik" kavramını kullanmak daha doğru olacaktır.

* Suudi Arabistan tipik bir rantıye/dağıtıcı devlettir. Rantıye devlet, devlet gelirlerini kitlesel üretim kaynaklı vergi gelirleri yerine dış yardımlar ya da doğal kaynaklar gibi, üretime dayalı vergilendirmeye dayalı olmayan kaynaklardan sağlayan ve bu gelirleri vatandaşın devlete olan sadakatini güvence altına almak amacıyla yoğun bir biçimde kullanan devlet olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan Suudi Arabistan 18. Yüzyıl sonlarından itibaren İngiltere'den, 1930'lu yıllardan itibaren ise ABD'den aldığı dış yardımları yeni kurulmaya çalışılan devlet için bireylerin sadakatini kazanma ve vatandaşlık inşası amacıyla kullanmıştır. Dolayısıyla Suudi Arabistan başından beri rantıye devlet ekonomisi özelliği taşıyan bir ülkedir. 1938'de ülkede petrolün keşfi ile birlikte dış yardımlar yerini petrol gelirlerine bırakmış ve 1973'te petrol fiyatlarının zirve yapması ile birlikte ülke tam olarak petrol gelirlerine dayalı bir rantıye devlet haline gelmiştir.

sahip olma amacıyla yeni iş modelleri ve alt yapı yatırımları ile ekonomisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır ama bütün çabalara rağmen, günümüze dek ülke GSMH'si büyük ölçüde petrolden oluşmuş ve çeşitlendirme tam olarak sağlanamamıştır.

Suudi Arabistan petrol gelirlerini dış politikada kapasite inşası için kullanma eğiliminde olmuş, OPEC, OAPEC, İKT⁷, Dünya Müslüman Birliği (Rabıta, WML), Müslüman Öğrenciler Birliği gibi örgütleri bazen bölgesel rakiplerini dizginlemek, bazen dış yardım ya da iş birliği yoluyla ittifak/dostluk ilişkileri geliştirmek ve bu ülkelerde kapasite inşa etmek amacıyla kullanmıştır.⁸ Bu durum özellikle 1969 yılında İKT'nin kurulmasından itibaren iki ülke ilişkilerinin temel özelliklerinden biri haline gelmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında Suudi Arabistan, petrol gelirleri (rantiye devlet) sayesinde, "Arap Baharı"nın etkilerini savuşturmayı ya da ötelemeyi başaran nadir ülkeler arasında yer almıştır. Ne var ki, petrol parasının, sükûneti sonsuza dek sağlayacağına dair bir güvence yoktur. El Kaide liderliğinin petrol gelirleri sayesinde zenginleşen Suudi vatandaşları arasından çıkması ülkenin sosyo-ekonomik yapısının hem iç hem dış politikayı etkileme potansiyelinde olduğunu göstermiştir. Bu durum Suudi iç ve dış siyasetinde belirsizliğin temel nedenlerinden biridir. Suudi Arabistan sahip olduğu büyük petrol rezervleri, petrol gelirleri ve Selefi/Vahhabi propaganda sayesinde Mısır gibi komşuları üzerinde hatırı sayılır bir etki kurmuşsa da bu noktada hedeflediği sonuçları elde ettiği söylenemez. Nitekim Suudi Arabistan İran'ın Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi ülkeler üzerindeki etkisini engelleyememiş, Hamas ile El-Fetih arasını bulmayı başaramamıştır.

Kimlik politikalarının Ortadoğu ülkelerinin iç ve dış politikalarında oluşturduğu açmazları örnekleyen en önemli ülkelerden biri de Suudi Arabistan'dır. Kimlik aidiyetinin iç-dış politika etkileşimi üzerindeki etkileşimi ve bu bağlamda ortaya çıkardığı ikilem Arap-İsrail sorunu karşısında Suudi Arabistan'ı güç durumda bırakmaktadır. Suudi Arabistan hem İsrail hem Filistin tarafıyla ilişkilerinde ikileme düşmektedir. Hem Suudi Arabistan'ın hem İsrail'in ABD müttefiki olması çoğu bölgesel sorunda iki ülkeyi birlikte davranmaya ama Suudi Arabistan'ın Arap ve İslam dünyasının önemli bir üyesi olması, hatta zaman zaman liderlik iddiasında bulunması bu ülkeyi Filistin davasının öncü savunucularından biri olmaya zorlamaktadır ve Suudi Arabistan sorunun başından itibaren İsrail devletinin kuru Ne var ki, Filistin davasını yürüten Filistinlilerin 'demokratik/cumhuriyetçi' nitelikleri Suudi Arabistan'ın bu davayı tam olarak desteklemesini engellemektedir. Çünkü Filistin davası özünde 'cumhuriyetçi' bir halk hareketidir ve başarılı olması Arap dünyasında ve tabii ki Suudi Arabistan'da etkin olan monarşi karşıtı demokratik halk hareketleri nezdinde 'kötü' örnek oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu durum da Suudi Arabistan'ın Filistin davasını savunması önünde psikolojik ve siyasi bir engel teşkil etmektedir. Öte yandan, Hamas'ın İran tarafından desteklenmesi ile ilgili genel kanı İran'ın öteden beri örgütü desteklediği, buna karşılık, İran'ın bölgesel etkisinin artmasından çekinen Suudi Arabistan'ın bu örgüte mesafeli durduğu yönündedir. Bu tür yorumlar Hamas'ın bir İran projesi olduğunu ima eder gibidir.⁹ Oysa Hamas İsrail ile mücadelede El Fetih örgütünü yetersiz gören buna karşılık kendi bölgesinde yalnız ve bu nedenle de İran'a yakın durmak zorunda kalan Filistinliler tarafından kurulmuş bir örgüt olarak görülmelidir. Bu noktada Suudi Arabistan'ın sadece İsrail ve ABD ile ilişkilerinin bozulmasından değil, aynı zamanda Hamas'ın başarılı olması halinde ülke içindeki rejim muhaliflerine kötü örnek olmasından da çekindiği için bazı Filistinli gurupları destekleyemediği ve bu nedenle Hamas gibi gurupların İran'a yöneldiği pekala ileri sürülebilir. Mısır başta olmak üzere diğer önemli Arap ülkeleri gibi, Suudi Arabistan'ın Filistin konusundaki bu ikircikli durumu, İran'ın Hizbullah ve Hamas gibi örgütler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunu artırmasına, Suudi Arabistan'ın bölgesel ilişkilerinin daha karmaşıklaşmasına neden olmaktadır.

İç siyasette ve yakın komşularla ilişkilerde istikrar sağlama amacıyla izlenen Selefi/Vahhabi kimlik politikalarının oluşturduğu en önemli açmazlardan biri de Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler ile ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Suudi Arabistan bu örgütü bazen kullanmış ama çoğu

⁷ Bkz. **The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, "Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity", Vol. III, New York, 1995, s. 264.

⁸ Jonathan Dowd-Gailey, 'Islamism's Campus Club: The Muslim Student's Association', **Middle East Quarterly**, (Spring 2004), ss. 63-72.

⁹ Örneğin bkz., Veysel Ayhan, "Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2010, Cilt 2 Sayı 23, (ss. 25-35), s. 31.

zaman bu örgüte karşı mesafeli durmaya ve onu sınırlandırmaya çalışmıştır. 1960'lı yıllarda ve 1970'lerin başında, yani Mısır'da rejim ile Müslüman Kardeşler arasındaki gerilimin had safhada olduğu dönemlerde çok sayıda örgüt üyesi Suudi Arabistan'a sığınmış ve eğitim başta olmak üzere pek çok faaliyet alanında görev almıştır. Günümüzde de Suudi Arabistan'da çok sayıda Müslüman Kardeşler üyesi bulunduğu bilinmektedir ama bu üyeler mutlakiyet rejimi ve selefî şeriatçılığı altında Mısır ve Suriye gibi ülkelerdeki yandaşları ile irtibata geçme ya da onları destekleme cesaretine sahip değillerdir.

Suudi Arabistan'ın iç ve dış siyasetinde belirsizliği artıran en önemli unsurlardan biri de siyasi iktidarın el değiştirme biçimiyle ilgilidir. Kurucu kral Abdülaziz'in ölümünden beri cari olan *ekberiyet* ilkesi Kral Selman ile birlikte sona ermiş gözükmemektedir. Kral Selman tahta çıkınca 2014 yılında ikinci veliyaht olarak belirlenen 1945 doğumlu Prens Mukrin'i tahtın varisi olmaktan çıkarmış, onun yerine oğlum dediği 1959 doğumlu kuzeni Prens Bin Nayef'i veliyaht olarak belirlemiş, 1985 doğumlu oğlu Muhammed bin Selman'ı da ikinci veliyaht, başbakan yardımcısı ve savunma bakanı olarak atamıştır.¹⁰ Hanedanın mevcut yapısı ve ülkenin özgün koşulları göz önüne alındığında önümüzdeki yılların Suudi Arabistan'ın siyasi istikrarı açısından risk faktörünün derinleştiği yıllar olacağı tahmin edilebilir.

Türkiye I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem tarafından tanınan Afganistan, İran ve Suudi Arabistan gibi doğulu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir. II. Dünya Savaşı ve ardından kristalleşen Soğuk Savaş koşulları, özellikle Türkiye'nin NATO'ya kabul edilme konusundaki kararlılığı bölgedeki ülkelerin Batı kampında yer alması için çaba gösteren Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini de, çoğu zaman olumsuz etkilemiştir. 1960'lı yıllardan itibaren Kıbrıs sorunu ve Avrupa Birliği'ne katılım süreci başta olmak üzere bir takım nedenlerden dolayı Batılı ülkelerle yaşadığı sorunlar Türkiye'nin Batıcı dış politika ilkesini sorgulamasına ve Ortadoğu politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Mısır'ın Batı dünyası ile sorunlar yaşaması yanında, Arap milliyetçiliğini kullanarak Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zarar vermesi, Türkiye'yi Suudi Arabistan gibi Batı kampında yer alan diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirebilmek için İsrail ile ilişkilerinin düzeyini düşürmeye sevk etmiştir. Türkiye'yi 1973 petrol krizi ile ortaya çıkan enerji güvenliği ve ekonomik sorunları çözme amacıyla Suudi Arabistan'la yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. İzleyen dönemde İran İslam Devrimi, İran-İrak Savaşı, Afganistan'ın işgali, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa Birliğine katılım sürecinde yaşanan sorunlar, Türkiye'deki iç siyasi gelişmeler, 2003'te Irak'ın işgal edilmesi, İran'ın bölgedeki etkisinin giderek artması ve nihayet Arap Baharı, PKK ile mücadele gibi faktörler iki ülke ilişkilerini de etkilemiştir.

2. Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Türkiye Suudi Arabistan'ı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almış, 1929 yılında bu ülke ile diplomatik ilişki kurmuş ve 1932 yılında Prens Faysal'ı en iyi şekilde ağırlamıştır.¹¹ Buna rağmen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri Irak ve İran gibi diğer Körfez ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerle karşılaştırıldığında, tarihi, siyasi, coğrafi ve iktisadi nedenlerden dolayı oldukça geç başlamıştır.¹²

Soğuk Savaş'ın yoğun baskısının hissedildiği 1946-1963 arası dönemde Türkiye SSCB'ye karşı Batı bloğunda saygın bir yer edinme çabası içerisinde olmuş, hatta bu dönemde Irak ve Suriye ile Türkiye arasındaki sorunlarda örneklendiği üzere, kimi zaman Türkiye Batı dünyasının bölgesel amaçlarının da ötesinde davranışlar sergilemiştir.¹³ 1957 yılı sonlarında Suriye ile Türkiye arasında ortaya çıkan krizde Türkiye Suudi Arabistan'dan arabuluculuk talebinde bulunmuştur.¹⁴

Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden biri Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin de Batı kampında yer almasıdır. 1930'lu yıllardan itibaren Suudi

¹⁰ **The Washington Post**, "New Heirs to the Saudi Throne", April 29, 2015, (çevrimiçi), <http://apps.washingtonpost.com/g/page/world/new-heirs-to-the-saudi-throne/1059/>, 25.04.2016.

¹¹ Kurşun, a.e. ve yer; Ghada Hashem Talhami, "İffat, Queen" maddesi **Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa**, Plymouth: Scarecrow Press Inc., 2013, s. 170.

¹² Avni Abdurrahman Es-Seb'âvî, 'Türkiye ve's-Suûdiyye: Dirasetun fi Evcuh el-Alâkât es-Sunâiyye' (Türkiye ve Suudi Arabistan: İkili İlişkilere dair bir Çalışma), **Mecellet Külliyyet el-İnsâniyyât ve'l-Ulûm el-İctimaiyye**, Sayı 33, 2000, (ss. 60-83), s. 61.

¹³ Kemal H. Karpat, "Turkish and Arab-Israeli Relations", **Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974**, Kemal H. Karpat (edit.), Leiden: E.J. Brill, 1975, (ss 108-134), s. 121.

¹⁴Karpat, a.e. ve yer.

Arabistan ABD'nin Ortadoğu politikaları için en önemli ülkelerden biri olmuştur. Suudi Arabistan'ın stratejik konumu ve kutsal mekânların sahibi olması yanında dünyanın en önemli petrol ülkesi olması bu ülkeyi genelde Batı, özelde ABD nezdinde önemli bir ülke haline getirmiştir. Komünizmle mücadelede Suudi Arabistan'ın İslam dünyası içerisindeki konumu ABD için büyük önem kazanmıştır. Ayrıca, ABD küresel hegemonyasını sürdürebilmek için enerji kaynaklarını ve bu kaynakların küresel ekonomiyi destekleyecek biçimde kullanılmasını, örneğin petrol alım satımının ABD Doları üzerinden gerçekleştirilmesi gibi, kontrol etmek zorunluluğu duymuştur. Suudi Arabistan için ise tek ihraç ürünü olan petrolün, özellikle Soğuk Savaş dönemindeki yegâne müşterisi ABD liderliğindeki Batı dünyası olmuştur.

Türkiye – Suudi Arabistan ilişkileri 1960'lı yıllardan itibaren ivme kazanmaya başlamıştır. Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Türkiye'ye gönderilen 1964 Johnson Mektubu Türkiye'de Batı ile ilişkilerin sorgulanmasına yol açmış ve Batı bloku ülkelerine gerekirse Türkiye'nin başka dış politika alternatiflerine yönelebileceği mesajı verilmiştir.¹⁵ Türkiye 1960'lı yıllardan itibaren, özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle Arap ülkelerinin desteğini almaya çalışmıştır. Arap milliyetçiliğinin Nasırcı ve Baasçı versiyonları tarafından kullanılan karşıt söylemler Suudi Arabistan'da monarşi için ciddi bir meşruiyet sorunu oluşturmuş ve her iki ülkenin bölgesel politikalarını zora sokan bir ortam doğurmuştur. Bu ortamın da iki ülke ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırdığı ileri sürülebilir. 1967'de Mısır'ın İsrail karşısında ağır bir yenilgi alması ile birlikte Arap milliyetçiliğinin Nasırizm versiyonu etkisini kaybetmiştir. Ne var ki, izleyen dönemde Suriye ve Irak'ta güçlenen Baasçı eğilimler tüm Arap dünyası ile birlikte Suudi Arabistan'ı da etkileme kapasitesine sahip olmuştur. Baasçı rejimlerin bu yolla Arap kamuoyunun desteğini arkalarına alma çabaları yanında, Suriye'nin İran ile geliştirdiği yakın ilişkiler her iki ülke için rahatsız edici olmuş ve iki ülke arasında iş birliği için zemin oluşturmuştur.

1960'lı yıllarda Nâsırcı Arap milliyetçiliği, izleyen yıllarda ise Baasçı Arap milliyetçiliği Arap dünyasının geri kalışını Osmanlı devletinin Araplara karşı uyguladığı politikalara bağlamıştır. Bu söylem Türkiye'nin Arap dünyası, özellikle Mısır, Irak ve Suriye ile ilişkilerinin soğumasına neden olmuştur. Suudi Arabistan gibi Arap milliyetçiliğinin etkilerinden uzak kalmaya çalışan Arap ülkeleri ise aynı dönemde Türkiye ile daha sıcak ilişkiler geliştirmişlerdir.¹⁶ Nitekim Türkiye ve Suudi Arabistan 1962 yılında bir iş birliği memorandumunu imzalanmış,¹⁷ Kral Faysal 1966 yılında bir toplantıya katılmak üzere İstanbul'u ziyaret etmiş,¹⁸ 1974 yılında Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın Suudi Arabistan ziyareti sırasında ise Türkiye için ucuz petrol ve kredi sağlayan bir ekonomik anlaşma gerçekleştirilmiştir.¹⁹

Türkiye 1960'larda ve 1970'lerde petrol ithalatının büyük bölümünü Irak ve Suudi Arabistan'dan gerçekleştirmiştir. 1963-64 döneminde ortaya çıkan ilk Kıbrıs krizi sırasında Türkiye Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirme yollarını araştırmaya başlamış ve bu sırada Arap milliyetçiliğinden en az etkilenen ülkelere biri olarak Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler başlatmıştır.²⁰ Bu noktada belirtmeliyiz ki, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirme arayışı 1965 ve 1966 yıllarında Suudi Arabistan, Mısır ve Somali gibi ülkelerin Türkiye'deki diplomatik temsilcilerini büyükelçilik düzeyine çıkarmaları ve 60 ülkenin katılımıyla 1966'da Mekke'de düzenlenen kongrede Kıbrıs için [söylem düzeyinde de olsa] destek sağlanması ile sonuçlanmıştır.²¹ Bu dönemde ekonomik ilişkiler sönük kalmıştır. Bu ise büyük ölçüde, Suudi Arabistan'ın düşük petrol fiyatları nedeniyle ithalat

¹⁵ Nitekim İsmet İnönü 16 Nisan 1964'te Time dergisine verdiği demeçte: Müttefikler tutumlarını değiştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir... Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur" demişti. 17 Nisan 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinden aktaran, Melek M. Fırat, "Kıbrıs Sorunu ve İnönü", **İnönü Vakfı**, (çevrimiçi), <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihtilali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, 25.04.2016.

¹⁶ Arap milliyetçiliğinin Türk-Arap ilişkileri üzerindeki etkileri ile ilgili olarak bkz. Muharrem Hilmi Özev, "Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve 'Ulus Devlet', **İdea**, C2 S 2, Güz 2010, ss. 100-130.

¹⁷ Bkz. **Ministry of Economy**, "Kingdom of Saudi Arabia", (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, (05.08.2014).

¹⁸ "El Alakât Es-Saudiyye, ...; Seb'âvî, a.e. s. 62.

¹⁹ Karpaz, a.e. s. 126.

²⁰ Seb'âvî, a.e. ve yer.

²¹ Seb'âvî, a.e. s. 62; İdris Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", **Tarih Tarih**, (çevrimiçi), <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354779>, 15.05.2016.

kapasitesinin düşük olması yanında, Türkiye'nin uyguladığı ithal ikameci ekonomi modeli nedeni ile yeterli ihraç ürününe sahip olmamasından kaynaklanmaktaydı.

Bu dönemde Türkiye'deki laiklik anlayışı Ortadoğu politikalarında bir takım tereddütler yaşanmasına neden olmuştur. 1966 yılında Suudi Arabistan Kralı Faysal ateizm ve komünizmle mücadele amacıyla Suudi Arabistan, Türkiye ve İran arasında, daha sonra diğer İslam ülkelerinin de katılacağı bir "İslam İttifakı" kurulmasını önermiştir. Ama bu öneri Türkiye tarafından laikliğe aykırı olduğu ve bir Hıristiyan ittifakını tetikleyebileceği gerekçesiyle reddedilmiştir.²²

1968 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın heyeti Türkiye'nin Kıbrıs politikalarına destek görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bu sırada 'devrimci' Arap ülkeleri Rum tarafını desteklemekteydi. Aynı dönemde Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkeler Türkiye'nin NATO ve İsrail ile olan ilişkilerini sürekli eleştirmişlerdir. Hatırlatmalıyız ki, Suudi Arabistan Nasır tarafından iç ve dış politika aracı olarak kullanılan Arap milliyetçiliğini krallık rejimine karşı varoluşsal bir tehdit olarak algılamaktaydı ve bu ortamda Türkiye'yi Mısır'ın bölgede hegemonya kurma çabalarını dengeleyecek bir güç olarak görmüş olabilirdi. Nitekim 1974 Kıbrıs müdahalesi sırasında Suudi Arabistan Türkiye'yi bölgesel düzeyde destekleyen az sayıda ülke arasında yer almıştır.

Öte yandan Türkiye ile Suudi Arabistan ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmaları²³ da tarih boyunca ilişkilerin gelişmesini ve çeşitli sektörlerde iş birliği kurulmasını sağlamıştır. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının 2 dolardan 12 dolara fırlaması ile birlikte Türkiyeli inşaat firmaları Suudi Arabistan'da büyük projeler yüklenmeye başlamışlardır. 1973 yılında iki ülke arasında Ekonomik, Ticari ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması ve buna bağlı olarak vergilendirme, yatırımları teşvik, sağlık, arşiv belgeleri değişimi, ulaştırma gibi alanlarda da anlaşmalar imzalanmıştır.²⁴ Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ihraç malları da görece daha az engelle karşılaşılarak Suudi pazarına girme imkânı bulmuştur.²⁵

1970'li yıllarda Türkiye hem petrol ithalatına hem de petrolden dolayı zam görmüş olan diğer sanayi ürünlerine öncekinin birkaç katı fazla döviz ayırmak zorunda kaldığı için ekonomisi büyük zarar görmüştür.²⁶ Bu nedenle, İsrail'in müttefiklerine yöneltilen petrol silahı aslında Türkiye gibi gelişmekte olan petrol ithalatçısı ülkeleri vurmuştur.²⁷ İçerde sağ-sol çatışmalarından bunalmış durumda bulunan Türkiye ise, Kıbrıs sorunu nedeniyle Batılı ülkelere uygulanan ambargonun yükünü hafifletme, Kıbrıs davasını destekleyecek müttefik arayışı, ucuz enerji tedariki ve finansal sorunları çözme vb konularda Ortadoğu ve özellikle Körfez ülkelerine giderek daha fazla gereksinim duyan bir konuma düşmüştür. Kıbrıs sorunu gibi önemli dış politika krizlerinde yalnızlıktan kurtulma amacı yanında enerji ve borç tedarik sorunları Türkiye'yi Soğuk Savaş'ta Batı bloğu yanında yer alan Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiştir. Türkiye bu yıllarda, Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan İKT'deki katılım düzeyini ve etkinliğini artırma çabasında olmuş, teşkilat bünyesinde yürütülen faaliyetlerde özellikle Kıbrıs konusunda örgütün diplomatik desteği karşılığında Suudi Arabistan ile iş birliği içerisinde olmuştur.

1974'teki ikinci Kıbrıs harekâtının ardından uluslararası alanda büyük baskıya maruz kalan Türkiye, 1975 Amerikan silah ambargosu ile birlikte Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştırmıştır. Ankara 1979'da tarihinin ikinci büyük ekonomik krizi* ile karşılaştığında Suudi Arabistan'dan kredi almaktan başka bir çözüm yolu bulamamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Suudi

²² Abdülvahhab Bekr, 'Türkiye ve 's-Sirâ'u'l-Arabî el-İsrailî' (Türkiye ve Arap-İsrail Çatışması), **El-Alâkât el-Arabî et-Turkî min Manzur Arabiyy**, Ma'hed el-Buhûs ve'd-Dirâsât el-Arabî, 1991, ss. 2996-299.

²³ **T.C. Riyad Büyükelçiliği**, "Bilgi Notları: Türkiye - Suudi Arabistan İkili İlişkileri – Ekonomik", 14.02.2011, (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121159>, 14.05.2016.

²⁴ "El Alakât Es-Saudiyye,

²⁵ Adel Al-Toraifi, "Is There Really a Saudi – Turkish Divide?", **Al Arabiya News**, May 25 2012, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2012/05/25/216374.html>, 04.08.2014.

²⁶ Jan Palmowski. "Oil Price Shock" **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. (çevrimiçi), <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html>, 08.04.2010.

²⁷ Willard R. Johnson ve Ernest J. Wilson, "The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation", **Daedalus**, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (Spring, 1982), s. 211.

* İlk büyük ekonomik kriz 1929 Buhranı'nın ardından yaşanmıştır.

Arabistan'dan tedarik ettiği borcun dört yüz milyon Dolar olduğu belirtilmektedir.²⁸ Türkiye ekonomisinin o dönemdeki büyüklüğü ve dönemin satın alma değeri eşitliği göz önünde bulundurulduğunda bu rakamın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Körfez sermayesinin en önemli durağı konumunda bulunan Lübnan'da iç savaşın doruk noktaya ulaşması ve Lübnan'ın cazip bir yatırım ülkesi olmaktan çıkması da Suudi fonlarının Türkiye'ye gelişini kolaylaştırmıştır. Suudi Arabistan krediyi Filistin davası dışında her hangi bir siyasi gündem ile ilişkilendirmediği gibi, Suudi şirketlerin çıkarlarının korunması gibi başka ekonomik bir koşul da getirmemiştir.²⁹

Bu noktada Suudi Arabistan'ı Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye iten komünizmle mücadele faktörünün de hatırlatılması gerekir. Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ABD müttefiki Suudi Arabistan ve Türkiye'nin komünizmle mücadelede iş birliğini yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'deki iç karışıklıkların SSCB'yle irtibat halinde olduğu düşünülen solcu guruplar lehine sonuçlanması olasılığı Suudi Arabistan'ı endişelendirmiş olabilir. Nitekim 1979 yılında iki ülke ticaret hacmi 20 milyon Dolardan 187 milyon Dolara yükselmiş, 1980 yılında Suudi Arabistan Türkiye'ye 250 milyon Dolar kredi verilmesini onaylamıştır.³⁰

1970'li yıllarda 1973 Ekim Savaşı'nın ardından patlak veren petrol krizi ve petrol fiyatlarında görülen aşırı artış, 1974 Kıbrıs krizi ve ardından gelen Amerikan ambargosu, 1978 Camp David Antlaşması, 1979'da İran'da Humeyni devrimi ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali gibi önemli olaylar gerçekleşmişti. Soğuk Savaş döneminde ortak güvenlik kaygıları iki ülke ilişkilerini geliştiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

1980'li ve 1990'lı yıllarda da Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki sıcak ekonomik ve siyasi ilişkiler devam etmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye'de yakın çevredeki gelişmelerin dış ve iç politikayı etkileyeceği, dolayısıyla "İslâmî" temelde politikalar üretmenin ve Arap ülkeleri ilişkileri geliştirmenin zorunlu olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır.³¹ Bu çerçevede Türkiye hem Ortadoğu'da Batı'nın temsilcisi, hem de Batı'da Ortadoğu ve İslam ülkelerinin temsilcisi olacaktır.³² Bu noktada Suudi Arabistan ve İran'ın bölgesel uluslararası ilişkilerde din faktörünü kullanarak belli bir etki düzeyini yakalamış olmalarının Türkiye'nin iç ve dış siyaseti üzerinde bir takım sonuçlar doğurduğu tahmin edilebilir.

1980li yıllarda, Türkiye'nin enerji güvenliği arayışının da etkisiyle, ikili ilişkilerde hissedilir bir canlanma görülmüştür. Bu çerçevede 1984 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1985 yılında ise Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'ı; 1984 yılında, Veliht Prens Abdullah bin Abdülaziz (2005-2015 arası dönemde kral) ise Türkiye'yi ziyaret etmiştir.³³ 1980'li yıllarda Türk subayların Pakistanlı subaylarla birlikte Suudi ordusunun eğitiminde görev alması ilişkiler üzerindeki Soğuk Savaş'ın ve **her iki ülkenin Batı dünyası ile ilişkilerinin etkisini** ortaya koymaktadır. 1980-88 arasında devam eden İran-İrak Savaşı süresince Suudi Arabistan Irak'a siyasi ve finansal destek sağlamış, buna karşılık Türkiye savaşan taraflar arasında dengeli bir ilişki kurmaya ve arabulucu konumunda kalmaya özen göstermiştir.

Bu dönemde, Türkiye, Suudi Arabistan'a ihracatını arttırırken müteahhitlik hizmetleriyle de bu ülkede kendini göstermeye başlamıştır. Özal hükümetinin açılım politikaları da Körfez ülkelerinden sadece bankacılık değil aynı zamanda şirket ortaklıkları ve doğrudan yatırım gibi yollardan Türkiye'ye

²⁸ Faruk Tevfik İbrahim, 'El-Alâkât el-Iktisâdiyye el-Arabiyye et-Turkiyye fî Mecâl en-Naft ve'l-Miyâh: 1970-1983' (Su ve Petrol Alanlarında 1970-1983 Arap-Türk İktisadi İlişkileri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 1985, s. 35.

²⁹ Al-Toraifi, a.e., Örneğin Türkiye bu dönemde Batı Almanya'dan da kredi alma imkanı bulmuştu ama bu ülkeden gelecek olan krediler Alman şirketlere verilecek ihalelere ve yatırım imkanlarına bağlanmıştı. Bkz. Seb'âvî, a.e., s. 66.

³⁰ Seb'âvî, a.e.s. 67.

³¹ Seb'âvî, a.g., s. 68.

³² Abdulmun'im Said, *El-Arab ve Duvel el-Civâr el-Cuğrafî*, Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdet El-Arabî, 1987, s. 51.

³³ T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel", ...

sermaye akışının sağlanmasını ve Türkiye'nin bölgesel bir finans merkezine dönüştürülmesini amaçlamıştır.³⁴

1981'de Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye açtığı kredi 85 milyon Dolar olmuştur. 1983-1987 arası dönemde Suudi Kalkınma Fonu'ndan Türkiye'nin petrol ithalatı için yapılan destek 748 milyon Dolara erişmiştir.³⁵ Bununla Suudi Arabistan'ın ABD ve Almanya'nın ardından Türkiye'ye en fazla kredi veren üçüncü ülke haline gelmiştir. Buna ek olarak demir yolu yapımında kullanılmak üzere Suudi Kalkınma Fonundan 212 milyon Suudi Riyali kredi sağlanmış ve fonun Türkiye'ye sağladığı kredilerin toplamı 243,5 milyon Dolara erişmiştir.³⁶ 1980'de Suudi Arabistan'da çalışan Türkiyeli 80 bin işçi 273 milyon Dolar döviz gönderirken, 1982'de 173 bin işçi Türkiye'ye 2 milyar Dolar döviz kazandırmıştır.³⁷ Bu dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren Suudi şirketlerin sayısında ve etkinliklerinde de ciddi artış kaydedilmiştir. 1984 yılında %70'i Suudi Arabistan'a ait 200 milyon Dolar sermayeli Ankara merkezli bir yatırım şirketi kurulmuştur. Yine aynı yıl TBMM tarafından çıkarılan bir yasa ile Körfez ülkelerinden gelen yatırımcıların yarım milyon Doları aşmayan gayrimenkul alımlarında mütekelilik esası gözetilmeyeceği kararlaştırılmıştır.³⁸ Yine aynı yıl Körfez ülkeleri yatırımcıları tarafından Türkiye'de yatırım yapmak üzere 150 milyon Dolar sermayeli bir şirket kurulmuş; Albaraka, İslam Kalkınma Bankası, Suudi-Amerikan Bankası, Daru'l-Mâl Es-Suûdî, Faysal Finans ve daha pek çok şirket Türkiye'de faaliyet ruhsatı almıştır.³⁹

Bu dönemde askeri ilişkilerde de gelişmeler kaydedilmiştir. 1985 yılında Suudi Arabistan ile Türkiye arasında ortak askeri tatbikat ve Suudi Arabistan için Türkiye'de savaş uçağı üretimi ve geliştirilmesi anlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Türkiye savunma sanayi ürünleri için bir pazar kazanmış, Suudi Arabistan ise bölgesel dengelerin korunması için bölge dışı bir müttefik edinmiş olmaktadır. Ayrıca o dönemin en önemli bölgesel sorunları olan İran-İrak Savaşı ve İsrail-Filistin sorunu bağlamında Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi için de bir fırsat oluşturulmuştu. İran Şahı'nın sahnedeki çekildiği ve Humeyni rejiminin iş başına geldiği bir ortamda Körfez bölgesindeki dengelerin korunması Suudi Arabistan ve Türkiye için olduğu kadar Batılı ülkeler için de önemliydi.

1980'li yıllarda petrol fiyatlarında gözlemlenen aşırı düşüşe, yani Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin ciddi oranda azalmasına ve İran-İrak Savaşı'nda Irak'a sağladığı yüklü finansal destek nedeniyle ekonomik güçlük içerisinde bulunmasına rağmen Türkiye-Suudi ekonomik ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. 1980-88 arasında devam eden İran-İrak Savaşı ve 1990-91 Körfez Savaşı gibi olaylarda Türkiye ve Suudi Arabistan ABD'nin bölge politikalarının da uyumlu olması nedeniyle iyi ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1990-91'de Kuveyt'in Irak tarafından işgali sırasında iki ülke ortak tutum benimsemiş, bu sırada Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle karşılaşılan zararın bir kısmını telafi etmek amacıyla Suudi Arabistan Türkiye'ye 1,2 milyar dolarlık petrol hibe etmiş, ayrıca Türk Savunma Fonuna 1 milyar dolarlık petrol katkısında bulunmuştur.⁴⁰

1990'lı yıllarda Suudi Arabistan petrol fiyatlarındaki aşırı düşüşten kaynaklanan sorunlarla mücadele ederken, Türkiye iç ve dış politikasında Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası ortamın etkisi altında kalmış ve istikrarsız bir dönem geçirmiştir. Soğuk Savaş paradigmasının ortadan kalkmasıyla jeopolitik konumunu yeniden anlamlandırma çabasına giren Türkiye bu dönemde Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Yunanistan'dan sonra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin de arkasında kalacağını görmüş, Kıbrıs ve Güneydoğu gibi hayati sorunlar karşısında Suudi Arabistan'dan ve genel

³⁴ Muhittin Ataman, 'Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonalist bir Anlayış', **Bilgi**, (7) 3003/2 (ss. 49-64), s. 54, (çevrimiçi), <http://www.bilgidergi.com/uploads/2003Ataman.pdf>, 08.09.2014.

³⁵ Ahmet Nuri en-Naîmî, **Dirâset an Turkiye**, Bağdat, 1985, s. 91.

³⁶ Seb'âvî, **a.e.**, s. 69.

³⁷ Seb'âvî, **a.e.**, s. 70.

³⁸ El-Emânet el-Âmme li'l-İttihâd el-Âmm li Ğuraf et-Ticâra ve's-Sınâa ve'z-Zirâa li'l-Bilâd el-Arabiyye (Arap Ülkeleri Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Konfederasyonu Genel Sekreterliği), 'Türkiye ve Arap Ülkeleri Arasında Ticari ve Sinâî İlişkiler', Hazırlayan: Araştırma Departmanı, "**Evrak-ı İktisadiyye**" (İktisadi Yazılar) dergisi 3/4, Ekim 1987, s. 96.

³⁹ Seb'âvî, **a.e.**, 71.

⁴⁰ Ayhan, **a.e.**, s. 30.

olarak Arap dünyasından beklediği desteği görmemiştir. Bu yalnızlığı aşma çabasının doğal sonucu 1990'ların ikinci yarısında Türkiye – İsrail ilişkilerinin görülmemiş düzeyde gelişmesi olmuştur.

Buna rağmen Türkiye'nin bu yıllarda Suudi Arabistan ile ilişkilerini korumaya çalıştığı görülmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1993 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında ekonomik ve askeri ilişkilerin önemi vurgulanmıştır. Irak'ın bölgesel güç dengelerinden çekildiği bir dönemde ilişkilerin güçlendirilmesi her iki ülke için de büyük önem taşımaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin PKK sorunu ve Irak'ta merkezi hükümetin zayıf düşmesi nedeniyle PKK sorununun daha da kötüleşmesi olasılığı Suudi Arabistan ile diyalog halinde olmayı Türkiye için önemli hale getirmişti. Kıbrıs konusunda olduğu kadar, Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde de Suudi Arabistan diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin konumunu görece daha fazla destekleyen bir tutum sergilemiştir. Bu durumda en önemli etken Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi bölgesel bir denge unsuru ve bölgesel istikrarsızlıkların engellenmesinde uygun bir ortak olarak görmesidir. Bu noktada 1990'lı yılların ilerleyen dönemlerinde Türkiye iç politikasında yaşanan çalkantıların dış politik yansımaları nedeniyle ilişkilerde görece durgunluk yaşandığı ileri sürülebilir.

1990'ların sonunda ise Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştıran Türkiye AK Parti dönemi ile birlikte bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştırmış, özellikle yakın komşuları ile sorunlarını çözme ve daha yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiş, Arap ülkeleri ile çok sayıda siyasi ve kültürel anlaşma imzalamış, İKT'deki rolünü güçlendirmiş ve Arap Birliği'ne gözlemci olarak katılmıştır.⁴¹ Bu dönemde Türkiye, Dawlatabadi'nin de dediği gibi, Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesini AB ile daha sağlıklı ilişkiler geliştirmenin temeli olarak gören bir strateji izlemeye başlamıştır.⁴² 2002 yılından itibaren Ankara'nın İslam dünyasına yöneldiği, bu çerçevede Türkiye –Suudi Arabistan ilişkilerinde yakınlaşmadan öte ciddi bir samimiyetin ortaya çıktığı ileri sürülmüştür.⁴³ 2002'ye dek görece sönük kalan⁴⁴ iki ülke ilişkileri AK Parti döneminde yeniden bir canlanma sürecine girmiş, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ülkenin bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerinde ciddi gelişmeler görülmüştür.⁴⁵ Nitekim 2002 yılında 1,3 milyar Dolar olan Türkiye-Suudi Arabistan ticaret hacmi, daha sonra dünya ekonomisine bağlı dalgalanmalar görülsede, 2008 yılında 5,5 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır.⁴⁶

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi karşısında taşınan ortak kaygılar Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde, belki de, tek gerilim noktası Hamas ile gerçekleştirilen bazı temaslar nedeniyle Türkiye'nin İran'a yaklaştığı yönündeki söylentiler olmuştur.⁴⁷ İki ülke üst düzey yetkilileri tarafından izleyen dönemde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler bu söylentilerin olumsuz etki doğurmasını engellemiştir.

2003 yılında DEİK tarafından Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi kurulmuştur. 2006'da Kral Abdullah 40 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suudi kral olmuştur. Aynı yıl İkili Yatırım Teşviki ve Koruma Anlaşması imzalanmıştır. 2007'de Başbakan Erdoğan Cidde Ekonomik Forumu Suudi Arabistan'a gitmiş ve Riyad'da Kral Abdullah ile bir araya gelmiştir.⁴⁸ Aynı yıl, Çifte

⁴¹ Crystal A. Ennis ve Bassma Momani, "Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies", **Third World Quarterly**, vol. 34, No 6, 2013, (ss. 1127-44), s. 1128.

⁴² Bu görüş ile ilgili olarak bkz., Firouz Dowlatabadi (İran'ın Ankara eski büyükelçisi), "Iran, Turkey and Saudi Arabia a Regional Rivals", **Iran Review**, April 28, 2012, (çevrimiçi), http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Turkey_and_Saudi_Arabia_as_Regional_Rivals.htm, 07.08.2014.

⁴³ Gareth Jenkins, "Global Insider: Turkey-Saudi Arabia Relations", **Global Insiders**, August 24, 2011, (çevrimiçi), <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/9854/global-insider-turkey-saudi-arabia-relations>, 27.07.2014.

⁴⁴ Muhittin Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations during the Arab Uprisings: towards a Strategic Partnership?", **Insight Turkey**, Vol. 14 / No. 4 / 2012, ss. 121-136.

⁴⁵ Emrullah İşler, "Opinion: Turkish-Saudi Relations", **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

⁴⁶ T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Bilgi Notları:

⁴⁷ Ayhan, a.e. ve yer.

⁴⁸ T. C. Riyad Büyükelçiliği, "Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler, 14.09. 2008, (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121160>, 1/05/2016.

Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁹ Yine bu ziyaret sırasında Suudi Arabistan kamu ve özel kurumları Türkiye’de 25 milyar Dolarlık yatırım yapmayı planlamışlardır.⁵⁰ Suudi Arabistan’ın müteveffa kralı Fahd’ın kayın biraderine ait ve Arap dünyasında yaygın olarak izlenen medya gurubu MBC “Gümüş” dizisini “Noor” adıyla yayınlamaya başlamış, son bölümlerde seyirci sayısı 80 milyonu aşmıştır.⁵¹ 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Suudi Arabistan’ı ziyaret etmiş ve Suudi Şurası’nda (danışma meclisi) konuşma yapan ilk yabancı Müslüman lider olmuştur. 2010 yılında Kral Faysal Uluslararası İslam’a Hizmet ödülü Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a verilmiştir. Aynı yıl Türkiye’yi ziyaret eden Suudi turist sayısı da bir önceki yıla göre %75’lik bir artış göstermiştir. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 4,65 milyar Dolara, Türkiye’yi ziyaret eden Suudi turist sayısı 84 bine yükselmiştir.⁵²

2011 yılında ticaret hacmi 5 milyar dolara çıkmıştır. 2013 yılı itibariyle Suudi Arabistan Türkiyeli firmaların iş yaptığı ülkeler içerisinde altıncı sırada yer almıştır ve 2012 itibariyle Türkiyeli şirketlerin üstlendiği projelerin değeri 12 milyar doları aşmıştır. Aynı yıl Türkiye’nin bu ülkeye ihracatı bir önceki yıla oranla %37’lik artışla 3.75 milyar dolara erişmiştir.⁵³ Bu dönemde Suudi Arabistan Türkiye’nin savunma sanayi ürünleri müşterileri arasında 99 milyon Dolarlık ithalatıyla 3. sıraya yükselmiştir. Daha önce askeri personel eğitimi anlaşması yapmış bulunan iki ülke arasında 2013 yılında imzalanan savunma antlaşması ve iş birliği anlaşması ile askeri işbirliği daha da güçlenmiştir.⁵⁴ Yine aynı dönemde Riyad’ın Türkiye’den 2 milyar Dolarlık tank ve insansız hava aracı almayı planladığı basında yer almıştır.⁵⁵ Son dönemde Tebuk ve Konya’da (Anadolu Kartalı) ortaklaşa düzenlenen askeri tatbikatlar iki ülke arasında güvenlik iş birliği düzeyinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinde başından beri en önemli faktörlerden biri de küresel güç politikalarının iki ülke ilişkileri bakımından uygunluğu olmuştur. Nitekim bu durum Azerbaycan-Suudi Arabistan politikaları için de geçerlidir. Suudi Arabistan’ın 2012 yılında **Azerbaycan’ı** bölgedeki en yakın partneri ilan etmesi ile birlikte Azeri-Suudi yakınlaşması başlamıştır. 2013 sonlarından itibaren Suudi-Azeri ilişkilerinde ciddi bir ivme görülmüş, petrokimya ve rafineri, suçluların iadesi ve terörle mücadele, güvenlik, eğitim ve kültür anlaşmaları başta olmak üzere iki ülke arasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.⁵⁶

“Arap Baharı” sürecinde Mısır gibi anlaşmazlık noktalarına rağmen Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerinin stratejik ve ekonomik boyutlarda gelişmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim 2015 Temmuz ayında Aselsan ile KACST (Kral Abdulaziz Şehri Bilim ve Teknoloji Kurumu) ve Suudi yatırım şirketi TAQNIA arasında inovasyon ve teknik imkânların geliştirilmesi yönünde imzalan anlaşma⁵⁷ savunma sanayi iş birliğini bir ileriki aşamaya taşımıştır. Söz konusu anlaşma Suudi

⁴⁹ **Ministry of Economy**, Kingdom of Saudi Arabia, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, 05.08.2014.

⁵⁰ Muhittin Ataman, ‘Turkey and Saudi Arabia: Newly Discovered Partners?’, **SETA Policy Brief**, Brief no 57, July 2012, s. 16.

⁵¹ Sultan Sooud Al Kassemi, Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

⁵² Sultan Sooud Al Kassemi, Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

⁵³ ‘Saudi Arabia’, Ministry of Economy of Republic of Turkey, July 2013, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4> (18.09.2014); Emrullah İşler, “Opinion: Turkish-Saudi Relations”, **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

⁵⁴ ‘Saudi Arabia and Turkey Announce Defense Cooperation’ **Alarabiya**, 23 May 2013, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/05/22/Saudi-Arabia-and-Turkey-announce-defense-cooperation.html> 19.09.2014.

⁵⁵ ‘Saudi Arabia Considers \$2 Bln Turkish Arms Deal’, **World Bulletin**, 23 April 2013, (çevrimiçi), <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=107223>, 19.09.2014.

⁵⁶ Suzanne Rothmann, “Why Azerbaijani-Saudi Relations are Improving?”, **Registan**, 26.05.2014, (çevrimiçi), <http://registan.net/2014/05/26/why-azerbaijani-saudi-relations-are-improving/> 01.08.2014.

⁵⁷ Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “*Suudi Arabistan – Türkiye silah anlaşması*”, 21.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/suudi-arabistan-turkiye-silah-anlasmasi/82882>; **Hürriyet**, “*ASELSAN’dan Suudi Şirketlerle İşbirliği*”, 11.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/aselsandan-suudi-sirketlerle-isbirligi-29522415>, 15.05.2016.

Arabistan'ın Batı ve Çin gibi tedarikçilerini ikinci plana atma olasılığı taşımaya da bu anlamda bir ilk adım olması itibariyle büyük öneme sahiptir.

3.Arap Baharı

'Arap Baharı' sırasında her iki ülke de halkların taleplerinin dikkate alınması gerektiğini, halka karşı aşırı güç kullanmanın yanlış olduğunu dile getirmiş, ülkelerin egemenliklerine, toprak ve siyasi bütünlüklerine saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki ülke de değişimin halklar tarafından yönlendirilmesi; etnik, mezhepsel ve ideolojik ayrışmalar tarafından istismar edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. NATO üyesi Türkiye'nin temkinli tavırlarına ve ağırdan almasına rağmen, her iki ülke Libya'da Kaddafi'nin devrilmesini desteklemiştir.⁵⁸ Bahreyn'deki sokak hareketleri sırasında Türkiye Körfez ülkelerinin müdahaleden uzak durmalarını tavsiye etmiş ve gerekirse arabuluculuk yapabileceğini belirtmişse de, ilerleyen süreçte Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e gerçekleştirdiği askeri müdahaleye çok fazla bir tepki vermemiştir.

Tüm bu gelişmelere rağmen, 'Arap Baharı' sürecinin ilerleyen günlerinde iki ülke ilişkilerinde soğumaya neden olabilecek bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler tarafından savunulan ilke ve yöntemler Suudi rejimi için doğrudan bir tehdit olarak algılanmış ve Suudi Arabistan Selefi/Vahhabi ideoloji ile hareket etmeye başlamıştır.

Suudi Arabistan "hilafet"i ve dolayısıyla monarşilerin yıkılmasını amaç edinen ve Türkiye tarafından desteklediği ileri sürülen Müslüman Kardeşler örgütüne karşıdır. Suudi Arabistan örgütünün Mısır'da iktidar olduğu bir yıl içerisinde askeri darbe hazırlıklarına ve sonuçta iş başına gelen darbe yönetimine yoğun destek sağlamıştır. Bu durum Müslüman Kardeşler'i destekleyen Katar'ın Türkiye'ye daha fazla yakınlaşmasına, Suudi Arabistan ile arasının ise açılmasına neden olmuştur.

Türkiye ile İran arasında İran'ın nükleer faaliyetleri ve ekonomik ambargo gibi nedenlerle gelişen iş birliği Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerine gölge düşüren diğer bir gelişme olmuştur. İsrail ile birlikte Suudi Arabistan İran'ın nükleer faaliyetlerinin bölgesel dengelerde yapısal dönüşüme neden olacağını düşünmekte ve bu faaliyetlerin tümünden durdurulması gerektiğini savunmaktadır. Enerji güvenliği, dış ticaret ve bölgesel politikalar konusunda İran'ı göz ardı edilemez bir aktör olarak gören Türkiye ise İran'ın tümüyle dışlanması bölgesindeki sorunları daha da derinleştireceğini düşünmektedir.

3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'da gerçekleşen askeri darbenin ardından Suudi Arabistan ile gerginleşen ilişkileri yumuşatma amacıyla 12 Ekim 2013 tarihinde Suudi Arabistan'ı ziyaret eden Abdullah Gül Ortadoğu'da devam eden gerginliklerin ortasında Suudi Arabistan ile stratejik ilişkileri geliştirme arayışında olduklarını beyan etmiş; iki ülke arasındaki ekonomik, askeri, güvenlik ve savunma ilişkilerinin gelişmekte olduğunu vurgulamıştır. Kral Abdullah da cevabi konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da güçleneceğini belirtmiştir.⁵⁹ Mısır'daki darbe ile gerilen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri, Suriye krizi nedeniyle hareketliliğini korumuştur. Özellikle Suriye ile ilgili Kimyasal Anlaşma ve ABD-İran yakınlaşması Suriye konusunda Körfez ülkeleri ile Türkiye'nin ortak hareket etme ihtiyacını artırmıştır.⁶⁰ Ne var ki, Mısır'da Müslüman Kardeşler'e duyulan güvensizliğin Suriye'ye de yansıdığı ve Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmektedir.⁶¹

Suriye'de iç savaş sırasında Müslüman Kardeşler içeride ve dışarda yaşayan Suriyeliler arasında en kalabalık grup olduğu için temel muhalefet hareketi olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan, Beşar Esed'in iktidardan uzaklaştırılması Türkiye ile Suudi Arabistan için temel amaç haline gelmiştir. İran'ın bölgede giderek artan etkisini sınırlamak ve bölgesel gelişmelerin iki ülke içyapıları üzerine muhtemel

⁵⁸ Valerie Talbot, 'Turkey-GCC Relations in a Transforming Middle East', **ISPI**, (Italian Institute for International Political Studies), June 2013, Analysis no 178, (çevrimiçi), <http://www.ispionline.it/en/tipo-di-pubblicazione/analysis>, 21.09.2014.

⁵⁹ Today's Zaman, "'Turkey treats relations with Saudi Arabia strategically', October 18, 2013, (çevrimiçi), <http://www.todayszaman.com/news-329180-turkey-treats-relations-with-saudi-arabia-strategically.html>, 02.08.2014.

⁶⁰ Yılmaz Ensarioğlu vd. (ed.) '213'te Türkiye' **SETA**, **2013 Yılı Analizi**, Aralık 2013, Sayı, 74, s. 128, (çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140102151113_2013teturkiye_pdf_4.pdf 21.09.2014.

⁶¹ Benzer görüşler için bkz. Joseph Puder, 'The Widening Turkey-Saudi Arabia Rift', **Frontpage Mag**, November 7, 2013, (çevrimiçi), <http://www.frontpagemag.com/2013/joseph-puder/the-widening-turkey-saudi-arabia-rift/>, 18.09.2013.

olumsuz yansımalarını sınırlamak gibi hedefler iki ülkeyi Suriye konusunda iş birliğine teşvik etmiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye arasında mülteciler konusunda da iş birliğine gidilmiştir. Nitekim Suudi Arabistan Suriyeli mülteciler konusunda 2013 yılı itibarıyla 50 milyon Dolar destek sağlamıştır.

Bu noktada Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından mezhebi ve etnik temelde yürütülen kimlik politikaları büyük önem kazanmaktadır. Özellikle Mısır'da seçimlerin ardından Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri açısından büyük bir handikap teşkil etmiştir. Çünkü Türkiye –ve İran- seçimle iş başına gelen Mursi'yi desteklemekte; Suudi Arabistan ise Müslüman Kardeşler örgütünü kendi rejimi ve bölgesel dengeler açısından hayati tehdit olarak görmektedir. İki ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde az ya da çok etkili birer oyuncu oldukları göz önüne alındığında, bu durum sadece Suriye ve Mısır'da ortaya çıkan krizlerin derinleşmesine değil, İran-Türkiye ve İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, kimlik bağlantılarının ön plana çıktığı bölge politikaları –en azından kurulu bölgesel düzen içerisinde- İran, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkeler arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesine neden olmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasındaki en önemli farklılıklardan biri de demokratik deneyimdir. Türkiye'de 19. yüzyıldan itibaren başlayan demokrasi deneyimi sonucunda halk demokratik yollarla iç ve dış politikayı yönlendirebileceğini görmüştür. Buna mukabil, demokrasi deneyimleri görece çok daha yeni olan bölgedeki diğer halklar her demokratik kalkışmanın ardından büyük zararlarla karşılaşmışlardır. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn gibi ülkelerin tamamında bu yargı geçerlidir. Bölge ülkelerindeki demokratik eğilimler güce nasıl sahip olunacağı, ya da sahip olunan gücün nasıl yönetileceği konusunda derinlikli bir fikre ve deneyime sahip değildir. Türkiye bu noktada halkların yanında yer almış, Suudi Arabistan ise yönetim kademelerinde deneyimi bulunan askeri ve sivil bürokrasi ile yerleşik burjuvaziyi desteklemiştir. Diğer bir ifadeyle, her ülke kendisi açısından dış politikada etkili olabileceğini düşündüğü aracı devreye sokmaktadır. Sahip olunan araçlar –Suudi Arabistan için petrol sermayesi, Türkiye için demokratik değerler- dış politika eğilimlerini belirlemektedir.

Türkiye Türkiye'de yaşanan süreçlerin kısa vadede Arap ülkelerinde de tekerrür edeceği kanaati ile dış politikasını yönlendirmiştir. Bu çerçevede askeri ve sivil bürokratik mekanizmaların, ya da kısaca yerleşik devlet düzeninin gücünü hafife alması Türkiye'nin bölge politikalarının en azından kısa vadede en önemli çıkamazı olmuştur. Arap Baharı'nın ardından Suudi Arabistan'da ortaya çıkabilecek en küçük bir hareketlilik Körfez monarşilerinin bekası açısından geri döndürülemez ve derin sonuçlara yol açacaktır. Suudi Arabistan'ın Mısır'daki Sisi darbesine Batılı ülkeler ile birlikte destek vermesinin nedeni budur. Türkiye Körfez monarşilerinin bekası açısından kesin güvenceler vermediği sürece Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde belirsizlik devam edecektir.

Özetle, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın bölgesel politikaları Suriye ve Irak konusunda büyük ölçüde örtüşürken, Mısır ve Ürdün gibi ülkeler konusunda ciddi bir ayrışma görülmüştür. Bunun en önemli nedeni Irak ve Suriye üzerindeki İran gölgesidir. Suudi Arabistan ve Türkiye İran'ın bölgesel politikalarından ve bölgesel dengelerin İran lehine ciddi şekilde bozulmasından kaygılanmaktadırlar. Bu da iki ülke politikalarının birleşmesine neden olmaktadır. Mısır ve Ürdün gibi ülkelerde ise Türkiye demokratik halk hareketlerini desteklemekte; Suudi Arabistan ise bunu monarşinin bekası için hayati tehdit olarak algılamaktadır. Nitekim müteveffa Kral Abdullah Türkiye'nin Mısır'da İhavan-ı Müslimin'i desteklediğini ileri sürerek, ağır eleştiriler dile getirmiştir. 2015 başında iktidara gelen Kral Selman ise İran'ı dengeleme noktasında Türkiye ile iş birliği amacıyla dostluk söylemi kullanmaya başlamıştır.⁶²

'Arap Baharı' Suriye'yi de etkisine alınca, başlangıçta iki taraf bu ülkedeki muhalefeti birlikte desteklemiş, bu durum Mısır'da tarafların zıt kutupları desteklememelerine dek sürmüştür. Mısır'da Türkiye Müslüman Kardeşler'den, seçilmiş, devrik Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi desteklemiştir. Katar dışındaki diğer Körfez ülkeleri ile birlikte Suudi Arabistan ise ülkedeki Selefilere de desteğini alan Sisi yönetimini desteklemektedir. Mısır'da ayrışan iki ülkenin Suriye'de yakınlaşmasının en temel nedeni bölgedeki İran etkisidir. Öyle ki, Mısır'da Müslüman Kardeşler ile

⁶² Mustafa el-Lebbad, "et-Tekârub et-Turkî es-Saudi" (Türkiye-İran Yakınlaşması), **Es-Sefir**, 04.01.2016, (çevrimiçi), <http://assafir.com/Article/217/464888>, 14.05.2016.

Selefiler iki ülke arasındaki ilişkilerin temel ayrışma noktasını teşkil ederken, Suriye’de Müslüman Kardeşler’e yakın muhalif guruplar ile Selefî dünya görüşüne yakın guruplar Türkiye ve Suudi Arabistan tarafından İran destekli rejime karşı iş birliğine yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Önümüzdeki dönemde Suriye’de rejim değişikliği gibi farklı senaryolar karşısında iki ülke arasında bir ayrışma yaşanacağı tahmin edilebilir.

“Arap Baharı” sürecinde Irak’ta ortaya çıkan İslam Devleti merkezi devletin etkisini kaybettiği Suriye’de de kısa süre içerisinde etkili olmaya başlamıştır. Örgüt Suudi Arabistan ve Türkiye açısından tehlikeli bulunmuştur. İki ülkenin çıkarları IŞİD’in durdurulması noktasında örtüşmüştür. Çünkü IŞİD her iki ülkenin iç istikrarı ve Batılı ülkelerle ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından tehdit teşkil etmiştir. Ne var ki, IŞİD ile mücadelede Batılı ülkelerle Türkiye ve Suudi Arabistan’ın öncelikleri farklıdır. Türkiye için öncelik PKK sorununun çözülmesidir. İkincisi, her iki ülke İran’ın IŞİD ile mücadele sonucunda Suriye’deki etkisini artırmasından çekinmektedir.

Öte yandan, Türkiye ile Suudi Arabistan’ın IŞİD karşısındaki çekincelerinde bir takım farklılıklar tespit etmek de mümkündür. Öncelikle IŞİD Selefî söylem kullanan bir örgüt olduğu için bu örgütün Suriye ve Irak’taki faaliyetleri Suudi Arabistan halkını etkileme ve bu ülkenin iç politikasını istikrarsızlaştırma konusunda, Türkiye ile karşılaştırılmayacak kadar etki potansiyeline sahiptir. Ayrıca IŞİD’in Selefî söylemi bu örgütün kökenleri konusunda dünyanın dikkatinin Suudi Arabistan üzerinde toplanmasına ve ülkenin dışarda imaj kaybetmesine neden olmaktadır. Türkiye ise Suriye’de istikrarsızlığın IŞİD nedeniyle bir kat daha artmasından, özellikle Kürt meselesi üzerinden iç ve dış politikada kendisini etkilemesinden çekinmektedir. Her durumda Türkiye ve Suudi Arabistan’ın zorunlulukları ve çıkarları IŞİD’le mücadele noktasında birleşmektedir. Bu açıdan, her iki ülkenin de İran’ı dengelemek için IŞİD bir araç olarak kullanma eğiliminde olduğu yönündeki iddialar⁶³ gerçeği yansıtmamaktadır.

Suriye ve Irak’taki son gelişmeler Suudi Arabistan ve Türkiye’yi birlikte davranmaya sevk etmiştir. Suudi Arabistan’ın bu iki ülkede etkisini gittikçe artıran İran’ı dengeleme amacı, Türkiye’nin ise Rusya ile yaşadığı gerilimler ve PKK ile mücadelede destek arayışı bölgesel politikalarda iki ülke çıkarlarındaki benzerliklerin artmasına neden olmuştur. Türkiyeli inşaat firmalarının Suudi Arabistan’daki faaliyetlerinin geleceği, Türk ihraç malları için Suudi Arabistan’ın göz ardı edilemez konumu ve Suudi Arabistan sermayesinin Türkiye’ye akışının sürmesine olan ihtiyaç ise Türkiye’yi Suudi Arabistan’a daha bağımlı hale getirmektedir.

SONUÇ

Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerini realist ulusal çıkar anlayışı ya da liberal karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde açıklamak büyük ölçüde mümkün olsa da, düşünsel ve kimlik ile ilgili faktörlerin de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Suudi Arabistan – Türkiye ilişkileri Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin de Batı kampında yer alması, komünizmle mücadeleyi bir dış politika ilkesi olarak benimsemesi, Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin her iki ülke çıkarları için tehdit unsurları içermesi, ekonomik bakımdan iki ülke ekonomilerinin bir birlerini tamamlar nitelikte olması, Kıbrıs ve PKK gibi sorunların çözümünde Türkiye’nin bölgesel düzeyde uluslararası destek arayışı, Filistin-İsrail, Lübnan, Suriye ve Irak gibi sorunların çözüm çabalarında iki ülkenin benzer yaklaşımlara sahip olmaları, bölgesel güç dağılımında İran’ı sınırlandırma amacı gibi faktörler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Buna karşılık, ‘Arap Baharı’ sürecinde, özellikle Mısır’da Türkiye ile Suudi Arabistan’ın farklı kesimleri desteklemeleri ilişkilerin ikircikli hale gelmesine neden olmuştur.

İki ülke ilişkilerinin gelecekte iyi yönde ilerlemesi ya da bozulması küresel güçlerin bölge politikaları, küresel güç dağılımında ve küresel enerji pastasında gerçekleşecek muhtemel değişiklikler, uluslararası sistemle yeniden bütünleşmekte olan İran ile ilişkiler, İsrail’in durumu, Türkiye ve Suudi Arabistan’ın yeni bölgesel gelişmeler karşısında bölgede birbirine zıt unsurları desteklemeleri, tarafsız kalmaları ya da engellemeleri gibi faktörler tarafından belirlenecektir. Suudi Arabistan ve Türkiye

⁶³ Bkz., “What Saudi Arabia and Turkey Want in the Syria Conflict”, **Stratfor**, Sept 6, 2013, (çevrimiçi), <https://www.stratfor.com/sample/geopolitical-diary/what-saudi-arabia-and-turkey-want-syria-conflict>, 09.05.2016.

ilişkilerinin en fazla gelişme potansiyeline sahip olduğu alanlar ise bölgesel entegrasyon, İİT gibi uluslararası örgütler bünyesinde iş birliği, finans, enerji, savunma, dış yatırım, lojistik, turizm, sanayi, ticaret ve tarım gibi alanlardır.

KAYNAKÇA

Alarabiya. ‘Saudi Arabia and Turkey Announce Defense Cooperation’, 23 May 2013, (çevrimiçi) <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/05/22/Saudi-Arabia-and-Turkey-announce-defense-cooperation.html> 19.09.2014.

Al Kassemi, Sultan Sooud. Turkey and Saudi Arabia: the Buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

Al-Toraifi, Adel. “Is There Really a Saudi – Turkish Divide?”, **Al Arabiya News**, May 25 2012, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2012/05/25/216374.html>, 04.08.2014.

Altunışık, Meliha Benli. “Bitter Frenemies”, **Foreign Policy**, May 15, 2012, (çevrimiçi), <http://www.foreignaffairs.com/articles/137639/meliha-benli-altunisik/bitter-frenemies>, 27.07.2012.

Asharq Al-Awsat. “El Alakât Es-Saudiyye – Et-Turkiyye”, 14 Ekim 2015, (çevrimiçi), <http://aawsat.com/home/article/496576/>, 14.01.2016.

Asharq Al-Awsat. Emrullah İşler, “Opinion: Turkish-Saudi Relations”, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

Ataman, Muhittin. ‘Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonalist bir Anlayış’, **Bilgi (7) 3003/2** (ss. 49-64), s. 54, (çevrimiçi), <http://www.bilgidergi.com/uploads/2003Ataman.pdf>, 08.09.2014.

----- ‘Turkey and Saudi Arabia: Newly Discovered Partners?’, **SETA Policy Brief**, Brief no 57, July 2012, s. 16.

-----“Turkish-Saudi Arabian Relations during the Arab Uprisings: towards a Strategic Partnership?”, **Insight Turkey**, Vol. 14 / No. 4 / 2012, ss. 121-136.

Ayhan, Veysel. “Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2010, Cilt 2 Sayı 23, ss. 25-35.

Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. “Suudi Arabistan – Türkiye silah Anlaşması”, 21.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/suudi-arabistan-turkiye-silah-anlasmasi/82882>;

Bekaroğlu, Edip Asaf. “Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the Arab Spring: A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East,” **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt 2, No 1, s. 1-16.

Bekr, Abdülvahhab. ‘Türkiye ve’s-Sirâ’u’l-Arabî el-İsrailî’ (Türkiye ve Arap-İsrail Çatışması), **El-Alâkât el-Arabî et-Türkî min Manzur Arabî**, Ma’hed el-Buhûs ve’d-Dirâsât el-Arabî, 1991.

Bozdağloğlu, Yücel. Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach, New York: Routledge, 2003.

Chulov, Martin. “Saudi Arabia Moves to Settle Differences with Iran”, **The Guardian**, 13 May 2014, (çevrimiçi), <http://www.theguardian.com/world/2014/may/13/saudi-arabia-settle-differences-iran>, 07.08.2014.

Dowlatabadi, Firouz. “Iran, Turkey and Saudi Arabia a Regional Rivals”, **Iran Review**, April 28, 2012, (çevrimiçi), http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Turkey_and_Saudi_Arabia_as_Regional_Rivals.htm, 07.08.2014.

El-Emânet el-Âmme li’l-İttihâd el-Âmm li Ğuraf et-Ticâra ve’s-Sinâa ve’z-Zirâa li’l-Bilâd el-Arabiyye (Arap Ülkeleri Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Konfederasyonu Genel Sekreterliği), ‘Türkiye ve Arap Ülkeleri Arasında Ticari ve Sinâî İlişkiler’, Hazırlayan: Araştırma Departmanı, “**Evrak-ı İktisadiyye**” (İktisadi Yazılar) dergisi 3/4, Ekim 1987.

En-Naîmî, Ahmet Nuri. **Dirâset an Turkiye**, Bağdat, 1985, s. 91.

Ennis, Crystal A. ve Bassma Momani. “Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies”, **Third World Quarterly**, vol. 34, No 6, 2013, ss. 1127-44.

Ensarioğlu, Yılmaz vd. (ed.) ‘213’te Türkiye’ **SETA, 2013 Yılı Analizi**, Aralık 2013, Sayı, 74, s. 128, (çevrimiçi) http://file.setav.org/Files/Pdf/20140102151113_2013teturkiye_pdf_4.pdf 21.09.2014.

Es-Seb’âvî, Avni Abdurrahman. ‘Türkiye ve’s-Suûdiyye: Dirâsetun fî Evcuh el-Alâkât es-Sunâiyye’ (Türkiye ve Suudi Arabistan: İkili İlişkilere dair bir Çalışma), **Mecellet Külliyyet el-İnsâniyyât ve’l-Ulûm el-İctimaiyye**, Sayı 33, 2000, ss 60-83.

Fırat, Melek M. “Kıbrıs Sorunu ve İnönü”, **İnönü Vakfı**, (çevrimiçi) <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihtilali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, 25.04.2016.

Gause III, F. Gregory. Saudi Arabia in the New Middle East, **CFR** (Council on Foreign Relations), December 2011, (çevrimiçi), http://i.cfr.org/content/publications/attachments/Saudi_Arabia_CSR63.pdf, 03.08.2014.

Hürriyet. “ASELSAN’dan Suudi Şirketlerle İşbirliği”, 11.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/aselsandan-suudi-sirketlerle-isbirligi-29522415>, 15.05.2016

İbrahim, Faruk Tefvik. ‘**El-Alâkât el-İktisâdiyye el-Arabiyye et-Türkiyye fî Mecâl en-Naft ve’l-Miyâh: 1970-1983**’ (Su ve Petrol Alanlarında 1970-1983 Arap-Türk İktisadi İlişkileri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 1985.

İşler, Emrullah. “Opinion: Turkish-Saudi Relations”, **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

Jenkins, Gareth. “Global Insider: Turkey-Saudi Arabia Relations”, **Global Insiders**, August 24, 2011, (çevrimiçi), <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/9854/global-insider-turkey-saudi-arabia-relations>, 27.07.2014.

Johnson, Willard R. ve Ernest J. Wilson. “The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation”, **Daedalus**, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (Spring, 1982).

Karpat, Kemal H. **Turkey’s Foreign Policy in Transition: 1950-1974**, Leiden 1975.

Khalaf, Roula. “Saudi Arabia: A Kingdom on Guard”, **FT**, 26 March 2014, (çevrimiçi), <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/8a965110-b4c0-11e3-af92-00144feabdc0.html#axzz2ws9c04Bv>, 08.08.2014.

Köni, Hakan. “Saudi Influence on Islamic Institutions in Turkey Beginning in the 1970s”, **Middle East Journal**, Vol. 66. No 1, Winter 2012, (ss. 97-110) Ministry of Economy, “Kingdom of Saudi Arabia”, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, 05.08.2014.

Kurşun, Zekeriya. “Suudi Arabistan”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, 2009, s. 583.

Ministry of Economy of Republic of Turkey. ‘Saudi Arabia’, July 2013, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4> 18.09.2014;

Mustafa el-Lebbad, “et-Tekârub et-Turkî es-Saudi” (Türkiye-İran Yakınlaşması), **Es-Sefir**, 04.01.2016, (çevrimiçi), <http://assafir.com/Article/217/464888>, 14.05.2016.

Özev, Muharrem Hilmi. “Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve ‘Ulus Devlet’”, **İdea**, C2 S 2, Güz 2010 ss. 100-130.

-----“Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm”, **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (edit.), İstanbul: Beta, 2013, ss. 483-522

-----**Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011, s. 17.

Palmowski, Jan. "Oil Price Shock" **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. (çevrimiçi), <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html>, 08.04.2010.

Puder, Joseph. ‘The Widening Turkey-Saudi Arabia Rift’, **Frontpage Mag**, November 7, 2013, (çevrimiçi), <http://www.frontpagemag.com/2013/joseph-puder/the-widening-turkey-saudi-arabia-rift/>, 18.09.2013.

Rothmann, Suzanne. “Why Azerbaijani-Saudi Relations are Improving?”, **Registan**, 26.05.2014, (çevrimiçi), <http://registan.net/2014/05/26/why-azerbaijani-saudi-relations-are-improving/> 01.08.2014.

Said, Abdulmun'im. **El-Arab ve Duvel el-Civâr el-Cuğrafi**, Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdet El-Arabî, 1987.

Stratfor, “What Saudi Arabia and Turkey Want in the Syria Conflict”, 06.09. 2013, (çevrimiçi), <https://www.stratfor.com/sample/geopolitical-diary/what-saudi-arabia-and-turkey-want-syria-conflict>, 09.05.2016.

Sultan Sooud Al Kassemi. “Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, 20.08.2011, (çevrimiçi) <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

T.C. Riyad Büyükelçiliği, “Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel”, 14.09.2008 (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, 14.05.2016;

Talbot, Valerie. ‘Turkey-GCC Relations in a Transforming Middle East’, **ISPI**, (Italian Institute for International Political Studies), June 2013, Analysis no 178, (çevrimiçi), <http://www.ispionline.it/en/tipo-di-pubblicazione/analysis>, 21.09.2014.

Talhami, Ghada Hashem. **Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa**, (Iffat, Queen maddesi), Plymouth: Scarecrow Press Inc., 2013.

The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World. “Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity”, Vol. III, New York, 1995.

The Saudi-Turkish Investment Forum 2011. “The Saudi-Turkish Relations”, (çevrimiçi), <http://stf.kcorp.net/data/ksa-tIRKEY-ReLATION.pdf>, 06.08.2014.

The Washington Post. “New Heirs to the Saudi Throne”, April 29, 2015, (çevrimiçi), <http://apps.washingtonpost.com/g/page/world/new-heirs-to-the-saudi-throne/1059/>, 25.04.2016.

Today’s Zaman. “‘Turkey treats relations with Saudi Arabia strategically’”, October 18, 2013, (çevrimiçi), <http://www.todayszaman.com/news-329180-turkey-treats-relations-with-saudi-arabia-strategically.html>, 02.08.2014.

World Bulletin. ‘Saudi Arabia Considers \$2 Bln Turkish Arms Deal’, 23 April 2013, (çevrimiçi), <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=107223>, 19.09.2014.